

Др Иван Ристић

УДК: 355.40(497.1:497.2)“1920-...“

Крушевац, Република Србија

0807978@gmail.com

примљено: 5. септембар 2019.

прихваћено: 13. новембар 2019.

Рад војне обавештајне службе Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца према Бугарској (с посебним освртом на обавештајну делатност Танасија Динића)

АПСТРАКТУМ: У чланку се анализира рад војнообавештајне службе према Бугарској 1920-их година прошлог века – главни безбедносни изазови, методе рада и ограничења, посебно се фокусирајући на активности Танасија Динића, обавештајног официра задуженог за Бугарску у једном од најкритичнијих периода југословенско-бугарских односа. Рад је писан на основу необјављене грађе војне, обавештајне и дипломатске провенијенције, објављене грађе и историографске литературе.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *Краљевина СХС, Бугарска, обавештајна служба, војнообавештајна служба, спољна политика, бугарска емиграција, Танасије Динић*

Југословенско-бугарски односи после Првог светског рата наследили су конфликтну традицију српско-бугарских предратних односа, јер су главне теме које су генерисале конфликт остале актуелне и после рата, мада у другачијим (гео)политичким околностима и донекле различитим појавним облицима. Ту, пре свега, мислимо на „македонско питање“ које је, иако у територијалном смислу решено мировним уговорима из 1912, 1913. и 1918, остало горуће питање, јер се Бугарска никако није мирила са постигнутим решењима. После рата се македонско питање појављује као тзв. комитско питање и као мањинско питање. Из бугарске визуре оно је било питање положаја „бугарске мањине“ у југословенском делу Македоније (Вардарска Македонија), међутим из српске/југословенске визуре није постојало, барем формално, јер званични Београд није признавао постојање „бугарске мањине“, нити било какву етничку посебност словенском становништву Вар-

дарске Македоније. Без обзира на то Бугарска је, што званично (нарочито у другој половини 1920-их година), што незванично, преко различитих македонских организација, непрестано покретала питање права „бугарске мањине“ у Краљевини СХС, иако није увек тако децидирано својатала словенско становништво Вардарске Македоније, већ се некада говорило и о „правима Македонаца“, „македонског становништва“ итд. Међутим, главни проблем југословенско-бугарских односа било је *комитско питање* – тачније, антијугословенско деловање Унутрашње македонске револуционарне организације (ВМРО)¹ са бугарске територије. Деловање комита (упади на југословенску територију, напади на представнике власти и локално становништво лојално југословенској држави, као и на објекте државне инфраструктуре), изазвало је неколико опасних криза у односима (лето 1922, јесен 1923, пролеће 1924. итд.). Покушаји владе Александра Стамболијског (1919–1923), да постигне помирење са Краљевином СХС, па чак и неку врсту споразума или савеза, окончани су неуспехом. Безбедност југословенске границе била је тема две југословенско-бугарске конференције (Ниш 1923, Пирот 1929), али на њима није постигнуто трајно решење. После Првог светског рата појавила су се још нека питања, као што је извршење мировног уговора са Бугарском (од 27. новембра 1919), а односе су додатно оптеретили злочини бугарских окупационих снага почињени у Србији 1915–1918.² У свим овим питањима – посебно

1 Унутрашња македонска револуционарна организација (ВМРО), формирана је 1893, а њен рад је обновљен после Првог светског рата. Главни циљ организације био је одвајање Вардарске Македоније од Краљевине СХС и присаједињење Бугарској. Уживала је прећутну и логистичку подршку бугарских влада, а њене базе налазиле су се у близини југословенске границе (Пустендил, Цумаја, Петрич). Припадници ВМРО-а (тзв. комите), вршили су упаде на југословенску територију, нападе на представнике власти, јавне објекте и инфраструктуру, као и на становништво лојално југословенској држави. Осим паравојним и терористичким средствима, ВМРО се служила и антијугословенском пропагандом у Бугарској, Македонији и иностранству. О ВМРО-у, посебно у контексту југословенско-бугарских односа, видети: Константин Палешутски, *Македонският въпрос в буржоазна Югославия 1918–1941*, Софија 1983; Васил Ат. Василев, *Правителството на БЗНС, ВМРО и българо-югославските отношения*, Софија 1991; Vlado Jovanović, *Jugoslovenska država i Južna Srbija 1918–1929*, Београд 2002; Димитар Тасић, „Војно-политичка акција „македонствујушких“ у Краљевини СХС/Југославији 1919–1934. године“, *Архив, часопис Архива Југославије*, 3/2002, 92–107; Исти, *Рат после рата. Војска Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца на Косову и Метохији и у Македонији 1918–1920*, Београд 2008; Александар Гребенаров, *Легали и тайни организации на македонските бежанци в България (1918–1947)*, Софија 2006; Зоран Тодоровски, *Автономистичката ВМРО на Тодор Александров (1919–1924)*, Скопје 2013; Иван Ристић, „Спољнополитички аспект „македонског питања“ у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца“, у: *Српски народ на Балканском полуострву од 6. до 20. века*, зборник радова, Ниш 2014, 263–276.

2 О југословенско-бугарским односима 1920-их година видети: Živko Avramovski, „O stavu jugoslovenske vlade prema devetojunskom prevratu u Bugarskoj 1923. godine“, *Istorija XX veka*, sv. IX, Београд 1968; Isti, „Makedonsko pitanje u jugoslovensko-bugarskim

но када је реч о спречавању комитских упада, праћењу комита на бугарској територији, њиховим везама са представницима званичних бугарских институција и другим сличним организацијама, као и извршењу војних клаузула мировног уговора – поред политичких и дипломатских напора, обавештајни рад имао је значајно место.

Обавештајна служба према Бугарској: покушај реконструкције

Војнообавештајна служба Краљевине СХС³ била је наследник српске војнообавештајне службе. Трансформацијом Врховне команде у Главни генералштаб (априла 1920), у његовом саставу је формирано Обавештајно одељење, док је при Општем одељењу Министарства војске и морнарице формирана Обавештајна секција.⁴ Према новом устројству војске из фебруара 1923, укинута је Обавештајна секција при министарству, а Обавештајно одељење

---

odnosima 1918–1925. godine“, *Jugoslovensko-bugarski odnosi u XX veku*, knj. I, Beograd 1980; Исти, „Питање балканског гарантног пакта и југословенско-бугарски односи 1925. године у светлу британске политике на Балкану“, *Војноисторијски гласник*, 2/1984; Desanka Todorović, *Jugoslavija i balkanske države 1918–1923*, Beograd 1976; Ista, „Jugoslovensko-bugarski odnosi u drugoj polovini 1923. godine“, *Jugoslovensko-bugarski odnosi u XX veku*, knj. I, Beograd 1980; Vladan Jovanović, „Srpski književni glasnik o jugoslovensko-bugarskim odnosima 1920–1930“, *Istorija 20. veka*, 1/2012; Иван Ристић, „Политика споразумевања у време неразумевања (Рад Александра Стамболијског на југословенско-бугарском зближењу 1919–1923)“, *Теме. Часопис за друштвене науке*, год. XXXVI, 3/2012, Ниш 2013; Isti, „Bugarska politička emigracija u Kraljevini SHS“, *Istorija 20. veka*, br. 2/2012; Исти, „Дипломатско-конзуларна представништва и представници Краљевине СХС у Бугарској 1920–1929“, *Архив*, часопис Архива Југославије, 1–2/2012; Исти, „Између старих и нових изазова – Бугарска у политици Краљевине СХС 1926. године“, *Токови историје*, 2/2013; Исти, „Бугарска у југословенској политици 1927. године у светлу појачане италијанске акције на Балкану“, *Архив*, часопис Архива Југославије, бр. 1–2/2014; Исти, *Бугарска у политици Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца (1919–1929)*, докторска дисертација, Филозофски факултет у Београду, 2017; Исти, „Југословенско-бугарска конференција у Нишу 1923. године (Нишки споразум)“, *Архив*, часопис Архива Југославије, 1–2/2017; Срђан Мићић, „Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца и планирање државног удара у Бугарској“, *Војноисторијски гласник*, 1/2014; Исти, „Рад бугарског Посланства у Београду против војне интервенције Краљевине СХС (9–18. јун 1923)“, *Зборник Матице српске за историју*, 93/2016.

- 3 За основне информације о југословенској војнообавештајној служби између два светска рата видети: Mile Vjelajac, *Vojska Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca 1918–1921*, Beograd 1988, 91; Mile Vjelajac, *Vojska Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca/Jugoslavije 1922–1935*, Beograd 1994, 30–34; Милан Милошевић, Бранко Богдановић, *Безбедност обновљене Србије*, Београд 2004, 84–90; Далибор Денда, „Војна обавештајна служба у Краљевини СХС/Југославији 1918–1941“, *Војноисторијски гласник*, 2/2010, 20–39; Светко Ковач, Ирена Поповић Григоров, *Војна служба безбедности у Србији*, Београд 2013; *Војнообавештајна служба у Србији*, ур. Драгана Марковић, Београд 2014. О организацији војне обавештајне службе у Краљевини Југославији видети и: *Упутство за организацију и обављање обавештајне службе*, Београд 1932.

- 4 М. Вјелажас, *Војска... 1918–1921*, 89–90.

је остало једно од одељења Главног генералштаба, којим је руководио први помоћник начелника Главног генералштаба.⁵

Деловање војнообавештајне службе према Бугарској, као и других служби и државних органа, првенствено је било условљено политичким односима двеју држава, односно местом Бугарске у спољној и безбедносној политици Краљевине СХС, али и ширим геополитичким и безбедносним окружењем (односи са осталим суседима и великим силама, политике и супарништво великих сила, међусобни односи балканских држава итд.). Уопштено говорећи, југословенско (српско)-бугарски односи су после Првог светског рата били на историјском дну. Безбедносно посматрано, Бугарска је била један од највећих изазова за југословенску државу, како због традиције непријатељских односа, тако и због њеног немирења са последицама пораза, пре свега са територијалним губицима, а највише са губитком Вардарске Македоније.

Војна обавештајна служба била је само један, мада најважнији, орган који се бавио обавештајним радом према Бугарској. И друга министарства и државни органи спроводили су обавештајну делатност за своје потребе. Тако су срезови, подручни органи Министарства унутрашњих дела (МУД), били у обавези да врше контраобавештајну службу преко општина, жандармеријских станица, као и преко лица који су се, због природе својих послова, кретали по територији среза (нпр. сеоски лекар и сеоски ветеринар). Шефови железничких станица, као службеници Министарства саобраћаја, нису били у формалној обавези да сарађују са војним обавештајним органима, али су коришћени у обављању обавештајних послова, посебно шеф станице у Нишу, који је, нарочито код ноћних возова, најављивао војне пошиљке за Бугарску, тако да су се могле задржати, снимити и прегледати. Шеф станице у Цариброду је надгледао кретање и контакте службеника Бугарских државних железница. Главна царинарница у Цариброду, као орган Министарства финансија, такође није била у формалној обавези да врши обавештајну службу, али је војним обавештајцима излазила у сусрет ради надгледања бугарских пошиљки наоружања, муниције итд.⁶

5 М. Вјелјас, *Војска... 1922–1935*, 30–31.

6 Архив Србије (АС), Збирка докумената Безбедносно-информативне агенције (БИА), Збирка IV/41, Елаборат „Обавештајна и контраобавештајна служба на бугарској граници (терен срезова Димитровград и Босилеград) за време бивше Југославије 1930–1941“, 3–6. Нарочито је обавештајна служба МУД-а била у обавези да сарађује са војним органима. У једном документу којим се регулише рад обавештајне службе при МУД-у, наводи се да је она дужна да војним властима пружи „пробране податке о лицима која интересују војску, и од њих (војних власти – И. Р.) примати оне, које су оне прибале, јер војска – радећи својом великом, организованом обавештајном службом у страним државама и на територији наше државе, прибира многе податке и врло корисне како о шпијунима, тако и о антидржавним елементима (...)“. Посебно се напомиње да су полицијске власти „дужне (...) да излазе у сусрет свим оправданим захтевима војних

Посебну улогу у обавештајној служби имала је дипломатска служба, односно Министарство иностраних дела (МИД), Посланство у Софији и Конзулат у Варни. Посланства на страни била су центри спољне обавештајне службе којом је руководио МИД. Преко својих повереничких мрежа, посланства су прикупљала информације о политичким и другим приликама у одређеној земљи. У Бугарској је обавештајни рад био посебно усредсређен на праћење активности ВМРО-а, ВРТОП-а⁷ и других антијугословенских група, али и политичких странака. За обавештајни рад, односно одржавање строго конспирисаних веза са повереницима унутар поменутих организација, били су задужени секретари Посланства. У другој половини 1920-их и почетком 1930-их година у Софији су повереничком мрежом руководили секретари Вукашин Шећеровић и Славко Којић.⁸

При Посланству је радио и представник цивилне обавештајне службе, односно делегат МУД-а (Одељења за државну заштиту). Средином 1920-их то је био Цветан Цека Ђорђевић. Званично, он се налазио на челу пасошког одељења Посланства, имао је ранг секретара Посланства, плату је примао од МУД-а, а додатак од МИД-а.⁹

Конзулат у Варни је имао изузетно важну улогу у обавештајној служби у Бугарској. О томе сведочи упутство МИД-а конзулатима, издато на молбу Главног генералштаба. Упутством је конзулима стављено у задатак да за потребе Генералштаба прикупљају и што хитније прослеђују информаци-

---

власти и да их у циљу вршења њихове обавештајне службе свесрдно помажу“. Овај документ сведочи и о примату војне обавештајне службе у систему обавештајних служби Краљевине СХС. Видети: Архив Југославије (АЈ), Фонд Министарства унутрашњих дела Краљевине Југославије, 14-1-1, л. 208 и даље, „Упут за сузбијање антидржавне пропаганде и стране шпионаже“.

- 7 *Унутрашња револуционарна организација „западних покрајина“* – ВРТОП, формирана 1924. у Бугарској (званично конституисана тек 1929), од стране избеглица из „Западних покрајина“, односно крајева присаједињених Краљевини СХС после Првог светског рата (Цариброд са околином, Босилеград, делови територије у долини Тимока (десетине села). *Алманах на бугарските национални движења...*, 124–127; Методи Петров, *Въртоп – револуционна организација за ослобождение на Западните покрајини*, Софија 2003; Иван Ристић, „Новоприсаједињене области’ или ’западне покајине“? Историјске, етнолошко-лингвистичке, стратегијске и политичке основе српско-бугарског спора око царибродске и босилеградске области и њихов положај у Краљевини Срба, Хрвата и Словенаца“, у: *Јужни српски крајеви у XIX и XX веку: друштвено-економски и политички аспект*, тематски зборник радова, Врање 2018, 209–226.
- 8 АС, БИА, IV/41, л. 56, извештај „Јаблана“, 16. 5. 1949, л. 58; „Вукашин Шећеровић“, извештај „Јаблана“, 11. 5. 1949; Детаљније: Срђан Мићић, *Од бирократије до дипломатије. Историја југословенске дипломатске службе 1918–1939*, Београд 2018, 306–310.
- 9 И. Ристић, *Дипломатско-конзуларна представништва*, 106–107. Детаљније О Цветану Ђорђевићу: С. Мићић, *Од бирократије до дипломатије*, 374–375.

је о: организацији војске, штабова и команди страних држава; наоружању и моралном стању војске; војној индустрији (посебно о хемијској индустрији); комуникацијама, утврђењима и припремама за мобилизацију; спољној и унутрашњој политици итд. Варна је била обавештајно интересантна, јер је у њој живео велики број југословенских држављана, била је један од водећих центара комунистичких активности у Бугарској, а лука је служила за тајне испоруке оружја, као и за тајно пребацивање македонских комита. Из тих разлога војни изасланик у Бугарској био је изричито против укидања Конзулата (јануара 1927). Жалио се да је југословенска конзуларна обавештајна мрежа у Бугарској слабија од свих суседних земаља.¹⁰ И неколико година пре гашења конзулата, војни изасланик се жалио да је контрола тајних (и противних мировном уговору) испорука оружја Бугарској из Италије и Мађарске скоро немогућа, јер у дунавским пристаништима и Бургасу нема југословенских представника, а рад са повереницима је скуп.¹¹

Важност обавештајне службе према Бугарској показује и оцена једног обавештајног официра у периоду између два рата о томе да је „служба према Бугарској сматрана важнијом од осталих шест граничних фронта, јер је Бугарска, као вечни непријатељ Срба, била сигурни противник Југославије у будућем рату (...) Бугарска је за Југославију, и обратно, представљала подручје највећег интереса (...)“.¹² У том контексту, царибродска и босилеградска област, припојене Краљевини СХС после Првог светског рата, постале су „поприште борбе двеју обавештајних служби“.¹³ У том обавештајном рату бугарска служба је донекле имала предност, јер се ослањала на своје сународнике у „западним покрајинама“, бугарофиле у Македонији, као и на печалбаре из српске Македоније и са Косова и Метохије, који су сваке године одлазили на рад у Бугарску. Бугарски обавештајни центри били су у Годечу, Драгоману и Трну, као и истурени центар у Цариброду, преко представништва Бугарских државних железница.¹⁴ Иако јака на граници коју је надгледала, бугарска војна обавештајна служба је била слабија у дубини територије, највише због драконских мера које су југословенске власти предузимале према сваком ко је био и најмање сумњив. Мада су, посебно из Македоније, информације биле обимне, оне су у исто време биле фрагментарне, локалног карактера и касно су стизале због мера надлежних у Краљевини СХС.¹⁵

10 Исто, 108–109.

11 Војни архив Србије (ВА), Пописник 17, кутија 473, фасцикла 3, док. 14, лист 4, Обавештајно одељење – Првом ађутанту краља, Пов. Ђ. Об. Бр. 9807, 1. 10. 1924.

12 АС, БИА, IV/41, *Обавештајна и контраобавештајна служба...*, 3.

13 Исто, III/74, „Елаборат о бугарској националној мањини“, 2.

14 Исто, IV/41, *Обавештајна и контраобавештајна служба...*, 3, 15.

15 Извештај италијанског војног аташеа у Софији, 22. 3. 1927, у: *Италијански дипломат-*

Војни изасланици у Бугарској 1920-их година

Једну од кључних улога у обавештајном раду имали су војни изасланици у иностранству.¹⁶ Војнообавештајна делатност била је само једна од активности војних изасланика, који су се бавили и осталим питањима војне сарадње.¹⁷ До 1922. они су били подређени Министарству војске и морнарице, а од те године, у функционалном смислу, прелазе у надлежност Главног генералштаба, односно Обавештајног одељења које их је оцењивало. Од 1929. у потпуности прелазе у надлежност Обавештајног одељења.¹⁸

Током 1920-их година југословенски војни изасланици у Бугарској били су: пуковник Иван Докић (1920),¹⁹ пуковник Милутин Недић (1920–1922), потпуковник Љубомир Крстић (1922–1924), потпуковник Драгослав Миљковић (1924–1927), потпуковник Владимир Цукавац (1927–1929), пуковник Чедомир Шкекић (1929–1932).²⁰

Југословенски војни изасланици у Софији обављали су своју деликатну мисију у нимало пријатељском окружењу, о чему сведоче физички напади на њих. Први напад, на изасланика потпуковника Љубомира Крстића, десио се 2. новембра 1923, у току заседања мешовите југословенско-бугарске комисије у Софији,²¹ у његовим службеним просторијама, којом приликом су били лакше повређени он и његов ордонанс.²² Према информацијама југословенске војнообавештајне службе (Танасије Динић је у Софију, ради истраге, послао посебног повереника), напад је инсценирала бугарска влада са циљем да изазове прекид рада мешовите комисије. У време Септембарске побуне

ски документи за Македонију, том. 1, књ. 2 (1925–1927), прир. Аленка Лапе, Гане Тодоровски, Скопје 2005, док. 115, 347–349.

- 16 Видети: Александар Миленковић, „135 година војнодипломатског представљања Републике Србије у свету“, *Војно дело*, зима/2013, 329–349.
- 17 *Исто*, 336.
- 18 *Исто*, 337. О раду војних изасланстава између два рата видети и: С. Мићић, *Од бирократије до дипломатије*, 357–370.
- 19 Иван Докић је од октобра 1918. до маја 1920. био на функцији делегата Владе и Врховне команде у Софији; од маја до септембра 1920. шеф Војне мисије у Софији; од септембра до новембра 1920. војни изасланик у Софији. Mile S. Vjelajac, *Generali i admirali Kraljevine Jugoslavije 1918–1941*, Beograd 2004, 145.
- 20 Биографије у: М. Вјелажас, *Generali i admirali*, 133 („Cukavac, Vladimir“), 188 („Krstić, Ljubomir“), 218–219 („Miljković, Dragoslav“), 225–226 („Nedić, Milutin“), 284–285 („Škekić, Čedomir“).
- 21 Людмил Йорданов Спасов, *Българската дипломация 1919–1944 г.*, София 2015, 59–62; И. Ристић, *Бугарска у политици...*, 287–291.
- 22 Штампана је у наредним данима пренела детаљан опис напада. Видети: *Време*, 9. 11. 1923.

комуниста²³ комисија је била пожељна, али када је опасност од југословенске војне интервенције прошла, постала је непотребна, посебно јер су на ред дошла тешка питања за Бугарску, везана за извршење мировног уговора. Бугарска влада је за напад на изасланика оптуживала земљораднике и комунисте, који су нападом хтели да изазову интервенцију Краљевине СХС, али и само југословенско Посланство да је инсценирало напад. Обавештајац је сумњао у ове верзије, али је приметио да су бугарски земљорадници били кивни на војног изасланика Крстића, јер је у време Деветојунског преврата тврдио да није било мобилизације, због чега је изостала интервенција Краљевине СХС, коју су очекивали.²⁴ Сам потпуковник Крстић сложио се са званичним мишљењем бугарских власти да је напад инсцениран са циљем погоршавања југословенско-бугарских односа. Софијском листу *Утро* је изјавио да не верује да је напад дело ВМРО-а већ „злонамерних људи“ који су, видевши напредак у односима, покушали да спрече побољшање.²⁵ Према писању неких листова, ова изјава га је коштала функције (убрзо је премештен из Софије),²⁶ јер је фактички ослобађала одговорности бугарску владу и подржавала њено званично објашњење инцидента.

Напад на изасланика претворио се у велики дипломатски инцидент. Званични Београд га је окарактерисао као „злочин политичке природе“ који је повредио достојанство државе. Као казну за повређену част и принцип екстериторијалности, југословенска влада је ултимативно затражила од бугарске владе: 1) да се председник бугарске владе лично извини југословенској влади преко Посланства у Софији; 2) да се бугарски војни министар лично извини војном изасланику; 3) да једна бугарска чета од 250 војника са заставом ода почаст југословенској застави испред Посланства Краљевине СХС; 4) да бугарска влада хитно спроведе истрагу ради хватања и кажњавања криваца; 5) од бугарске владе се тражи материјална накнада због повреде личности и државе.²⁷ Влада је тражила да се прва три захтева испуне у року од 48 сати, а четврти захтев одмах. Влада Бугарске је упозорена на „озбиљне последице“ које ће наступити уколико не испуни све захтеве „и поред све

23 Дана 20. септембра 1923. избила је побуна комуниста у северозападној Бугарској, управо у време великих тензија између Београда и Софије, па је бугарска влада страховала да ће југословенска влада искористити побуну као повод за војну интервенцију. Побуна је брзо угушена. О побуни: Людмил Спасов, *България и СССР 1917–1944 г. Политико-дипломатически отношения*, В. Търново 2008, 138–148.

24 Архив Југославије (АЈ), Фонд Министарства унутрашњих дела КЈ, 14-28а-76а, л. 167, Извештај обавештајног официра Т. Динића – начелнику Обавештајног одељења ГГ, пов. Об. бр. 196, 6. 11. 1923.

25 *Време*, 8. 11. 1923.

26 АЈ, Заоставштина Ђуре Поповића, 305-44-78, лист *Јутро*, 29. 11. 1923, (исечак).

27 АЈ, Фонд Посланство КЈ у Паризу, 388-8-21, л. 669, Нинчић – Посланству, стр. пов. бр. 907, 4. 11. 1923.

њихове умерености“.²⁸ Бугарска влада је у року испунила захтеве (осим последњег, од кога је Београд на крају одустао), иако се жалила на понижење којем је изложена.²⁹

Ни Крстићев наследник, потпуковник Миљковић, није био поштеђен непријатности: 15. јуна 1924. непозната лица упала су у његове службене просторије и обила сеф и фиоке у радном столу. Штампa у Београду је одмах закључила да су нападачи били агенти бугарске полиције, а не обични разбојници, и да је мета напада била архива изасланика, јер би обични лопови однели накит и друге драгоцености, што није био случај. Бугарски министар спољних послова Христо Калфов (Христо Димов Калфов) упутио је званично извињење посланику Милану Ракићу.³⁰ У политичким круговима у Београду говорило се да ће влада затражити од Друштва народа да војно и дипломатско изасланство у Софији обезбеђује једна југословенска чета, јер бугарске власти нису у стању да пруже заштиту дипломатским мисијама.³¹ Извињење Софије овога пута је задовољило званични Београд, али не и штампу која је писала да је Бугарска опет остала некажњена.³²

„Студија случаја“: обавештајна делатност Танасија Динића

Судећи на основу историјске грађе о раду југословенске војнообавештајне службе између два рата, као и на основу објављених извора и малобројне историографске научне и научно-публицистичке литературе која се бавила овим темама, може се рећи да је Танасије Динић био један од најзначајнијих представника ове за државу важне службе у поменутом периоду. Томе у прилог сведоче не само места у којима је службовао, већ и политичке околности које су пратиле његово службовање, специјалне мисије које су му повераване од стране највиших државних органа и самог краља Александра I Карађорђевића, резултати које је постигао у своме раду, па чак и контроверзе које су га пратиле као обавештајца.

Атанасије (Танасије) Таса Динић рођен је у Нишу 1890, где је завршио првих шест разреда гимназије. У Београду је 1912. завршио Нижу школу Војне академије. У Балканским и Првом светском рату показао је изузетну храброст, више пута је рањаван и више пута одликован, између осталог и Карађорђевом звездом. После рата, у току 1920, био је на служби у железнич-

28 Исто.

29 *Britanci o Kraljevini Jugoslaviji. Godišnji izveštaji Britanskog poslanstva u Beogradu 1921–1938*, knjiga prva (1921–1930), prir. Živko Avramovski, Beograd/Zagreb 1986, 174; „Одговор бугарске владе на нашу ноту“, *Време*, 9. 11. 1923.

30 „Разбојници г. Цанкова“, *Политика*, 19. 6. 1924.

31 „После напада на нашег војног аташеа“, *Политика*, 20. 6. 1924.

32 „Напад на војног изасланика у Софији“, *Политика*, 23. 6. 1924.

ком одсеку Главног генералштаба, задужен, између осталог, за сламање комунистичких железничких штрајкова, али и за безбедност Београда од могућих револуционарних акција. Службу наставља као командир чете у подофицирској школи у Београду, затим као командант батаљона у Бања Луци. Убрзо је са својим батаљоном пребачен на југословенско-албанску границу, у рејон Таковице (у тзв. спорној зони), а после одређивања границе крајем 1921, постављен је за помоћника начелника штаба Косовске дивизије у Приштини. Године 1922, постављен је за обавештајног официра на бугарској граници, у Цариброду (формално за команданта тамошњег пешадијског батаљона и команданта места) и Пироту. У време Деветојунског преврата у Бугарској³³ највећи број информација стизао је преко овог обавештајног центра. На тој дужности унапређен је у чин потпуковника. Крајем децембра 1925. постављен је за војног изасланика у Тирани. Од 1927. године радио је при Министарству војске и морнарице на „специјалним пословима“ (рад са бугарском емиграцијом у Бечу против ВМРО-а), а 1928. постаје заменик команданта пука у Новом Саду. После завршеног командантског курса, 1930. унапређен је у чин пуковника, након чега је постављен за команданта места и гарнизона у Дубровнику. Пензионисан је исте године, на сопствени захтев. После пензионисања током 1930-их активно се укључује у политички живот, а његово име се помиње у познатим аферама (покушај агента на председника владе Милана Стојадиновића у Народној скупштини, марта 1936). По сопственом признању датом за време суђења јуна 1946, током боравка у Чехословачкој, после бекства из земље због покушаја агента на Стојадиновића, сарађивао је са француском обавештајном службом, а крајем 1930-их или почетком 1940-их, као ватрени германофил, постаје сарадник немачке обавештајне службе.

У време Априлског рата 1941, распустио је пук којим је командовао и предао се Немцима у Лесковцу. Обављао је значајне функције у влади Мила-

33 Реч је о насилном свргавању владе Бугарског земљорадничког народног савеза (БЗНС), на челу са Александром Стамболијским, изведеном 9. јуна 1923. Преврат су извели организација *Народни сговор* и тајна официрска организација *Војна лига*, а подржала га је ВМРО-о, иако није била непосредни учесник. Најважнији циљ спољне политике Стамболијског био је „зближење“ са Краљевином СХС и помирење са Србима. О политици Стамболијског: Васил Ат. Василев, *Правителството на БЗНС, ВМРО и българио-југославските отношения*, Софија 1991; Димитрина Петрова, *Самостоятелното управление на БЗНС 1920–1923*, Софија 1988; *История на Българите, том III: От освобождението (1878) до края на Студената война (1989)*, ред. Георги Марков, Софија 2003, 203–210 (даље: *История на Българите/III*); Л. Спасов, *Българската дипломация*, 27–58; Živko Avramovski, „О stavu jugoslovenske vlade prema devetojunskom prevratu u Bugarskoj 1923. godine“, *Istorija XX veka*, sv. IX, Beograd 1968, 132–186; Иван Ристић, „Политика споразумевања у време неразумевања (Рад Александра Стамболијског на југословенско-бугарском зближењу 1919–1923)“, *Теме*, год. XXXVI, 3/2012, 1033–1047. Детаљније о Деветојунском преврату: Георги Марков, *Парола „Саба“*. *Заговорите и превратите на Воения съюз 1919–1936*, Софија 1992, 40–50.

на Недића (кратко време је био министар унутрашњих послова). После рата је ухапшен, осуђен за ратне злочине и сарадњу са окупатором и стрелан јула 1946. године. Немачки агенти у Београду за време окупације описивали су га као интригантну и мистериозну личност, разузданог човека који воли провод, жене, пиће и коцку, и користи своје обавештајне вештине и везе да би задовољио своје потребе.³⁴

* * *

Обавештајни рад Танасија Динића према Бугарској обележили су изразито заоштрени односи између званичног Београда и нове, превратничке владе у Бугарској, на челу са Александром Цанковом (Александър Цолов *Цанков*),³⁵ што је његову улогу као обавештајног официра чинило посебно важном, али и осетљивом. Динић је у обавештајне сврхе ангажовао сарадничко-повереничку мрежу, састављену од локалног становништва и политичких емиграната из Бугарске.³⁶ Локалне становнике, који су добро познавали те-

34 Кратку биографију Т. Динића написали смо на основу следећих извора (хронолошким редом): Milan M. Stojadinović, *Ni rat, ni pakt. Jugoslavija između dva rata*, Buenos Ajres 1963, 377–383, 392; Slavko Odić, Slavko Komarica, *Noć i magla, knj. 2 – Gestapo u Jugoslaviji*, Zagreb 1977, 47–52; *Документи са суђења Равногорском покрету 10. јуни – 15. јули 1946. године*, књ. 2, прир. Миодраг Зечевић, Београд 2001, 999–1042 (даље: *Документи са суђења...*); Симо Ц. Ђирковић, *Ко је ко у Недићевој Србији 1941–1944*, Београд 2009, 157–158; Срђан Мићић, „Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца и планирање државног удара у Бугарској 1923–1925. године“, *Војноисторијски гласник*, 1/2014, 208, нап. 24; *Колaborационисти пред судом ОЗНЕ*, прир. Срђан Цветковић, Раде Ристановић, Небојша Стамболија, Београд 2018, 375–376, 391.

35 Владу је формирао блок старих странака и представници Народног сговора, а владајућа коалиција добила је назив Демократска слога (Демокрически сговор). Ова влада је на власти била до јануара 1926. Бугарску је под овом владом потресао крвави грађански рат између владе и њених противника – земљорадника (следбеника Стамболијског) и комуниста. Видети: *История на Българите/III*, 210–220.

36 После Деветојунског преврата и пропасти Септембарске побуне комуниста следбеници Стамболијског, али и један број поражених комуниста, нашли су уточиште у Краљевини СХС. До краја 1923, њихов број је нарастао на око 2000 људи. Убрзо су формиране емигрантске организације – јавна (*Емигрантски комитет*), али и *тајна револуционарна организација*, чији је циљ био насилно рушење нове бугарске владе. Вође емиграције Коста Тодоров и Александар Обов (први, човек од поверења Стамболијског, кога је послао у Београд као дипломатског представника, са мисијом да ради на зближењу са Краљевином СХС; други, министар у владама Стамболијског), уживали су подршку утицајних политичких, војних и безбедносних кругова у Краљевини СХС. Касније су се овом лидерском „двојцу“ придружила још двојица утицајних сарадника Стамболијског – Христо Стојанов, министар полиције у последњој влади Стамболијског, и Недељко Атанасов, министар у владама Стамболијског. На јесен 1924. и почетком 1925. они су, у сарадњи са комунистима (односно преко бугарских комуниста, уз посредну подршку СССР-а), али и уз материјалну и оружану помоћ Краљевине СХС, припремали оружани устанак у Бугарској. Веза емиграната-земљорадника са комунистима није се допала званичном Београду, који је подржавао само следбенике Стам-

рен, илегално је пребацивао преко границе ради прикупљања информација о дешавањима у Бугарској. Што се емиграната тиче, према казивању самог Динића, као повереници служили су му истакнути представници емиграције Цветко Станијев, Станчо Донев и Васил (Васко) Спасов. Користио је и остале емигранте, које је слао у Бугарску преко свог тајног канала у селу Градиње, на самој граници, или преко планинских предела. Динић је сведочио да су поменути за своје „услуге“ били минимално плаћани, јер су му за обавештајну службу на располагање остављана минимална средства, па је морао да се задужује како би повереничка мрежа опстала и функционисала.³⁷

Цветко Станијев, бивши посланик БЗНС-а у Народном Собрању, био је најактивнији и најагилнији сарадник југословенске војнообавештајне службе међу емигрантима све до почетка Другог светског рата. Био је „трн у оку“ бугарске обавештајне службе, која је покушала да га отрује. Пратио је, између осталог, рад ВРТОП-а.³⁸

Други важан сарадник био је Стефан Светозаров, родом из Куле, полицијски агент у Софији за време владе Стамболијског. Пребегао је у Зајечар, али се као близак рођак једног од радикалских првака Аце Станојевића убрзо преселио у Књажевац. Емигрантска група Светозарова учествовала је у нападу неколико чета емиграната на бугарско погранично село Годеч, фебруара 1925. Због тога је у Бугарској осуђен на смрт.³⁹ Бугарски емигранти су касније сведочили да је управо Танасије Динић, са својим највернијим сарадником Цветком Станијевим, стајао на челу организације напада на Годеч. Исти извор Динићев кабинет у Цариброду назива „главним штабом емигрантских конспирација“.⁴⁰

болијског. Бугарска влада је била свесна веза званичног Београда и емиграната па је дипломатским путем, али и пред великим силама, непрестано износила ово питање. Средином 1925, услед унутрашњих супротности (сукоб између Тодорова и Обова, с једне, и Стојанова и Атанасова, с друге стране) дошло је до раскола у емиграцији, али је југословенска влада наставила да подржава оба крила, иако су снага емиграције као политичког фактора и њен значај у југословенској политици према Бугарској постепено јењавали. Осим цитираног рада С. Мићића (нап. 34), о емиграцији и њеном деловању у Краљевини СХС више у: Здравка Мичева, „Българската революционна емиграция в Югославия (септември 1923–декември 1925 г.)“, *Векове*, 5/1973; Ivan Ristić, „Bugarska politička emigracija u Kraljevini SHS“, *Istorija 20. veka*, 2/2012, 41–61; Тома Миленковић, *Политичка емиграција из Бугарске у Југославији 1923–1944*, Београд 2018.

37 Динићев исказ пред органима ОЗНЕ у: *Колaborационисти пред судом ОЗНЕ*, 376–378. Видети и: Србислав Златковић, Цветан Васев, Гаврило Видаковић, *Димитровград 1877–1945*, Београд 1989, 77–78, нап. 83.

38 АС, БИА, IV/41, *Обавештајна и контраобавештајна служба...*, стр. 12–13; л. 48 („Цариброд“).

39 Исто, л. 62–63 („Бивши бугарски емигранти који су живели у Југославији“).

40 Вид. „Спомени на Никодим Ст. Николов – Емигрантски изповеди“, у: *БЗНС, Алек-*

Динић је, према сопственом сведочењу, имао само једног повереника у самој Софији – извесног руског емигранта, који га је обавештавао о припремама за Деветојунски преврат. Непосредно после преврата јула 1923, лично је са лажним идентитетом и пасошем боравио у Софији, где се тајно састао са учитељем Луком Ђеровом, од кога је добио информације о политичкој ситуацији у Бугарској, али и о стању у ВМРО-у. О његовом тајном боравку у Софији знали су једино југословенски посланик Милан Ракић и војни аташе Љубомир Крстић.⁴¹

У погледу метода обавештајног рада илустративан је „случај“ Петра Младенова Недељкова из Лома, који није био политички емигрант већ повереник (агент) југословенског Посланства у Софији. Управо је он Посланству и војном изасланику у Софији дао прецизан нацрт тајног магацина наоружања у Свиштову, после чега је војни изасланик алармирао међународне контролне органе у Софији.⁴² Због овога је од стране ВМРО-а био осуђен на смрт, па је морао да пребегне у Краљевину СХС. Непосредно после бекства одржан је у Пироту тајни састанак коме су присуствовали Танасије Динић, Миливој Милчић (секретар Посланства у Софији) и војни изасланик, као и поменути Младенов, којом приликом је израђен план за његов даљи поверенички рад. Емигрантски комитет у Цариброду га је, међутим, оптужио за шпијунажу у корист Бугарске и на све начине ограничавао повратак у Бугарску. Начелник емигрантског канала за пребацивање у Зајечару Нино Петров, чија је група такође радила за војну обавештајну службу (директиве и оружје добијала је од штаба дивизије),⁴³ а за кога се касније испоставило да је издајник у редовима емиграције (захваљујући чијој издаји је бугарска влада „провалила“ емигрантски план о устанку у Бугарској, на јесен 1924),⁴⁴ оптужио је Младенова пред полицијским властима у Нишу за шпијунажу. То је приморало великог жупана да се обрати Динићу за појашњење улоге Младенова у обавештајној служби. Такође, његов рад су ометали начелници илегалних канала у Цариброду (Борис Бумбаров) и Босилеграду (Заре Секулички).

Динић је поводом овог случаја оштро напао емигрантски комитет. Сматрао је да је највећи „грех“ Младенова у очима комитета тај што је указивао на „шуровање“ комитета са комунистима и што је одао место тајног складишта оружја, што је међу емигрантским вођством виђено као „издајство Бу-

---

сандър Стамболијски и ВМРО. Непознатата война, съст., предговор и бележки Цочо В. Билярски, София 2009, 764–770.

41 *Колаборационисти пред судом ОЗНЕ, 378–379.*

42 АЈ, 388-9-22, л. 275, МИД – Посланству, пов. бр. 5188, 17. 6. 1924.

43 АС, БИА, IV/41, л. 62. („Бивши бугарски емигранти који су живели у Југославији“).

44 АЈ, 14-28а-76а, л. 343, „Бугарска и стање у њој у првој половини месеца октобра 1924 год“, Извештај обавештајног официра, К. Пов. Об. Бр. 235, 21. 10. 1924.

гарске“. Сами челници емигрантског комитета за време претходне бугарске владе Стамболијског сакривали су оружје по Бугарској. „Они (емигрантски комитет – И. Р.) редом окапаше кукајући да им се да од стране наше оружје да обнове своју власт, а чувају оно што су сами сакрили“, извештавао је Динић. Нелојалност емигрантског комитета Динић је видео и у томе што забрањују „непосредну сарадњу својих чланова са нашим представницима“ и покушавају да је на све начине саботирају. Наводи примере: чланови комитета су предали бугарским властима Димитра Митрова и Георгиа Миткова, само зато што су били у Динићевој служби; емигранта Бориса Христова прогласили су за бугарског шпијуна само зато што је сарађивао са Динићем; издали су Бојана Смилова бугарским властима, који је ухваћен приликом преласка границе. Динић на крају препоручује полицијским властима „мало више неповерења према представницима Емигрантског комитета код нас“.⁴⁵

Случај Младенов је индикативан из више разлога будући да указује на: методе обавештајног рада, посебно на начин употребе емиграната у обавештајне сврхе; координацију различитих сегмената обавештајне службе, концентрисане у различитим државним органима; неконзистентност емигрантске сарадничко-повереничке мреже на коју су се ослањале обавештајне и безбедносне структуре. Ко је био чији у тој „игри“ потказивања, шпијунирања, лагања? Динић и друге безбедносне структуре морали су се носити са озбиљним ризицима и бити стално на опрезу са својим сарадницима и агентима међу емигрантима. Оно што је, донекле, могло да поремети Динићево строго професионално просуђивање било је то што се он активно укључио у унутаремигрантске сукобе, стајући на страну оних које је сматрао противницима сарадње са комунистима, иако су све групе сарађивале са комунистима. Можда је један од разлога тој појачаној „личној уплетености“ била и периферна царибродска средина у којој је делао и, хтео или не, морао да буде уплетен у све што се дешава, као један од најважнијих представника државе у локалној заједници.

Динић је као обавештајни официр пратио утицај Бугарске и бугарске емиграције на локалне политичке прилике. Тако је у току предизборне кампање за изборе заказане за фебруар 1925, оперативним радом дошао до сазнања да су емигранти подељени у две фракције: „прави земљоделци“ који су за Народну радикалну странку јер сматрају да је најсличнија њиховом БЗНС-у; и емигранти који нагињу комунистима и агитују за опозиционе странке – Демократску и Савез земљорадника. За главне агитаторе друге групе именовано је Христа Обова и Бориса Бумбарова, који су дали инструкције својим присталицама да раде за Савез земљорадника. Динић је предлагао хитно интер-

45 АС, Заоставштина Танасија Динића, док. 6 (даље: ТД-број док.), Извештај „Денунцијација повереника нашег Посланства у Софији“, Пов. Об. бр. 90, 6. 7. 1924.

нирање поменуте двојице и њихових комунистичких присталица.⁴⁶ Неколико дана после избора констатовао је да је слаб резултат Националног блока⁴⁷ у Царибродском срезу делимично резултат војних мера које је предузела Бугарска: она је, наиме, дан пре избора распоредила додатни батаљон на граници. Иако је званичан разлог био страх од упада емиграната, обавештајни официр је сматрао да су ове мере биле усмерене и на застрашивање локалног становништва што је, уз активну агитацију против актуелне југословенске владе од стране Бугарске, допринело слабијем резултату владиних странака.⁴⁸

Најважнији Динићев задатак (сасвим сигурно и његових наследника) био је да прати војнополитичку ситуацију у Бугарској и редовно извештава надређене органе о свим релевантним чињеницама. Динић је, поред дневних информација о ситуацији у Бугарској и другим посебним питањима, слао периодичне (полумесечне, месечне, тромесечне, шестомесечне) извештаје о стању у Бугарској. Ови релативно обимни извештаји (у просеку око 15 странаца) имали су сличну структуру: 1. *политичка ситуација* (унутрашња политика – стање код политичких странака власти и опозиције (посебно у БЗНС-у и владајућој Демократској слози), унутрашњи проблеми – цепање фракција, сукоби итд.; спољна политика – однос великих сила и Бугарске итд.); 2. *рад ВМРО-а*, организација, информације о томе где се у датом тренутку налазе њене вође, посебно информације о припремама за акције на југословенској територији; рад других организација са антијугословенским предзнаком (Војни савез, Кубрат итд.); 3. *бугарска војска* (формација, мобилизација, наоружање, скривено оружје, тајне набавке наоружања итд.).⁴⁹

Још једна област Динићевог ангажовања било је праћење деловања бугарске обавештајне службе у Цариброду преко представништва Бугарских државних железница (БДЖ).⁵⁰ Мере које је југословенска страна предузела на јесен 1924, када је отворено питање бугарске злоупотребе железничког

46 АС, ТД-15 (л. 21), Обавештајни официр у Цариброду, Пов. Об. Бр. 176, 29. 12. 1924.

47 *Национални блок* су чиниле Народна радикална странка и Самостална демократска странка Светозара Прибићевића. Насупрот њима био је *Опозициони блок*, који су чиниле Демократска странка, Словенска људска странка и Југословенска муслиманска организација.

48 АЈ, Фонд Министарства иностраних дела КЈ-Дирекција за уговоре (даље: 334/ДУ), 334-650-1921, Извештај обавештајног официра, Пов. Об. Бр. 30, 10. 2. 1925.

49 Поменуте извештаје за период 1923–1925. видети у: АЈ, 14-28а-76а.

50 Железнички саобраћај и односи југословенских и бугарских железничких власти у Цариброду били су регулисани Привременим споразумом из 1920. По споразуму, Бугарске државне железнице су имале своје представништво у Цариброду. На царибродској станици су примани и предавани вагони бугарској железници, чије су их локомотиве вукле даље до границе. Разлог су биле техничке немогућности југословенских железница. Детаљније о „железничком питању“: И. Ристић, *Бугарска у политици Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца*, 478–482.

представништва, заправо је формулисао Динић, а подржали их његови прет-постављени – команданти Моравске дивизијске области и Треће армије.⁵¹ Динић је о представништву БДЖ-а извештавао као о *главном центру бугарске шпијунаже и антијугословенске пропаганде*. Његова највећа предност била је то што се налазило „у свом елементу – у до јуче бугарском Цариброду“. Сматрао је да су Бугари од самог почетка изиграли споразум, јер су безмало сво особље регрутовали од житеља Цариброда и околине (20 стално настањених у Цариброду и 40 Цариброђана који живе у Бугарској и дневно долазе као службеници), иако је било предвиђено да се Цариброђани у представништву могу упослити само као служитељи, чистачи и ложачи, не и као службеници. Пропагандно деловање службеника представништва темељило се на чињеници да су становници Цариброда и околине били финансијски и родбински везани за Софију и да је свако показивање лојалности према Краљевини СХС наилазило на реперкусија од стране бугарских власти чим би се таква лица наша на бугарској територији (наводи конкретне примере). Службеници БДЖ-а су одмах достављали Софији све податке о сарадњи Цариброђана са југословенским властима. Осим тога, преносили су и растурали летке, брошуре итд., у којима се позива на нелојалност држави (у једном од тих летака становници се позивају да на фебруарским изборима 1925. гласају против радикала као заступника „великосрпске политике“).

У погледу шпијунаже организација је била следећа: бугарски агенти би као железничари долазили у Цариброд, ту се пресвлагали и као југословенски поданици путовали у унутрашњост. По обављеном послу, поново као железничари, враћали би се у Бугарску. Службеници представништва (машиновође и рачуновођа) служили су за пренос писмених извештаја и инструкција. Динић је уз свој извештај приложио неколико оригиналних писама Обавештајног центра у Софији.⁵² Будући да су телеграфска и телефонска веза

---

51 Августа 1924. војне власти су затражиле да се споразум из 1920. измени, јер су имале оперативне податке (добијене од Динића) о томе да је Бугарска своје железничке и друге службенике у Цариброду (преко 65 лица) користила као центар своје шпијунаже и за антијугословенску пропаганду међу локалним становништвом. АЈ, 334/ДУ, 650–1921, Политичко одељење – Одељењу за извршење међународних уговора, пов. бр. 298, 21. 1. 1925. (прослеђује извештај обавештајног официра и мишљење војних власти). Надлежна министарства су предложила низ рестриктивних мера према особљу представништва БДЖ (ограничавање и контрола кретања, надзор над упошљавањем лица пореклом из Цариброда итд.), које су усвојене на југословенско-бугарској железничкој конференцији у Пироту априла 1925. АЈ, 334/ДУ, 650–1921, Записник са конференције у Пироту, 22. 4. 1925.

52 У првом писму је набројано које и какве информације треба прикупљати о бугарским емигрантима – где се тачно налазе у Нишу, Зајечару, Врању итд.; како су организовани, нарочито комунисти, посебно у Нишу; ко финансира емигранте; да ли планирају нападе у Бугарској; у каквој су вези са Србима; у којој мери и како им власти помажу у формирању чета; где се налазе Обов и Тодоров, итд. У другом писму захтевају се изве-

представништва и Софије биле без надзора, Софија је благовремено добијала кључне информације (о појачању гарнизона у Цариброду у време Деветојунског преврата итд.).⁵³

У време службовања у Цариброду, а и касније, Динић је оптуживан да је био *сива еминенција* неких кључних догађаја бугарске политичке историје. Тако су у Софији били уверени да је Београд преко Динића учествовао у организацији Септембарске побуне комуниста. Бугарски листови *Утро* и *Последња пошта* писали су да је југословенски обавештајни официр био директно умешан у комунистичку побуну и у сталној вези са вођом побуне Георгијем Димитровом (Георги Димитров Михайлов). Чак су тврдили да су пушке којима су били наоружани побуњеници део бугарског наоружања одузетог за време рата или после рата на основу мировног уговора, алудирајући да су их добили од Динића. Он је довођен у везу са нападом комуниста на две бугарске граничне страже на Чипровци, „на очиглед српских стража“. Лист *Последња пошта* је од неименованог југословенског дипломате у Софији добио информацију да су Динићеве везе са устаницима, уколико постоје, ствар његове личне иницијативе, а не наређење Београда. Динић је све демантовао.⁵⁴

Други случај представљају оптужбе да је организовао атентат на цара Бориса априла 1925.⁵⁵ Познати немачки агент у Београду др Лазар Прокић дао је 1941. Немцима податак да је Динић био „лични агент“ краља Александра I и да је по његовом наређењу припремао атентат на цара Бориса, како би била отклоњена главна препрека стварању „велике Југославије“. За овај задатак, Динићу су на располагање стављена неограничена средства. Атентаторе је изабрао из реда емиграната.⁵⁶ Сам Динић је порицао да је имао учешћа у припремама атентата на цара Бориса априла 1925, али је признао да је знао за припреме атентата на Бориса и државни врх Бугарске, планиран за дочек нове 1924. у Официрском дому у Софији (где је државни врх славио дочек),

---

штаји војног карактера – дислокација „српске војске“, односно њених јединица у градовима близу границе; састав штабова јединица; локација официрских школа, посебно у Нишу и Скопљу; састав и дислокација граничних јединица; дисциплина, храна, одећа, међунационални односи у војсци итд. Трећим писмом се захтевају информације о српским четима у Македонији и „Старој Србији“, посебно о Кости Пећанцу.

53 АЈ, 334/ДУ, 650–1921, „Реферат потпуковника Танасија Ђ. Динића по питању нелојалности представништва Бугарских државних железница у Цариброду, 14. 04. 1925“ (са више прилога).

54 АЈ, 14-28а-76а, л. 158–160, Извештаји обавештајног официра у Цариброду, пов. Об. Бр. 174 и пов. Об. Бр. 184, Цариброд–Пирот, 3. и 6. 10. 1923.

55 Атентат на цара Бориса покушан је 14. априла 1925, када је његов аутомобил нападнут на путу код Арабаконака. *История на Българияте/III*, 219.

56 S. Odić, S. Komarica, *n. d.*, 48.

а који је, од стране емиграната, био миниран 16 дана пре Нове године. Непосредно пред планирано извршење атентата акција је обустављена.⁵⁷

Иако је тешко утврдити чињенице везане за начин на који је Динић био умешан, и да ли је уопште био непосредно умешан у покушај атентата на цара Бориса априла 1925, следеће околности могу пружити додатни оквир за размишљање о овој теми: 1) Недељко Тумангелов, један од атентатора, после атентата побегао је у Краљевину СХС и као емигрант живео у Пожаревцу. Био је у контакту са Динићем и, по свему судећи, сарадник војне обавештајне службе;⁵⁸ 2) током испитивања на суђењу јуна 1946, на питање тужиоца да ли је и када био упућен на бугарску границу као обавештајац, да ли је наређења добијао од краља Александра I лично или од начелника Генералштаба, Динић је одговорио: „Директно сам добијао од Александра када се водила акција против двора у Софији“.⁵⁹

Један извештај пружа поуздано сведочанство о томе да је Динић учествовао у тајном наоружавању побуњеника-земљорадника (следбеника Стамболијског, тзв. *акциони одреди*) у Бугарској. Ова акција је, у организацији врха војне власти, одобрена лично од министра војног, спроведена у строгој конспирацији на јесен 1924, уз учешће тајног револуционарног центра бугарских емиграната у Краљевини СХС. Октобра 1924, акција је била поверена потпуковнику Првановићу. Посебно одељење од 40 људи формирано је за пренос и одржавање комуникације са „прихватним одељењем“ у Бугарској преко тајних канала. Сви учесници акције су били „заклети“ и „сваки је понаособ потписао лично себи смртну пресуду ако би ма шта одао“.⁶⁰ Курир за везу, стално настањен у Пироту, био је уједно путовођа. „Товар“ је преко границе (преко масива Старе планине) преношен на мазгама. Према извештају Динића, Првановић је био немаран, па је преко границе превео „празне мазге“ јер није био у току („товар“ је, мимо његовог знања, раније истоварен у околини Цариброда). Првановић је накнадно успео да пренесе само део „товара“, док је Динић наставио са том акцијом.⁶¹ Везано за активности емиграције, важно је поменути да председник бугарске владе Александар Цанков

57 *Колаборационисти пред судом ОЗНЕ*, 381.

58 У личном фонду Т. Динића сачувано је неколико писама Тумангелова Динићу с почетка 1930-их, у којима га обавештава о свом раду и везама са различитим лицима у Бугарској. АС, ТД-153.

59 *Документи са суђења...*, 1029.

60 АС, ТД-9, Извештај обавештајног официра из Цариброда о мисији пуковника Првановића од 10. октобра 1924. У извештају се говори о „товару“ који је вагонима стигао за Команду места у Цариброду, „деликатном наређењу“ итд. Тајновитост је разумљива будући да се радило о високом степену конспирације у читавој акцији, у коју су били укључене и вође емиграције.

61 Исто; *Колаборационисти пред судом ОЗНЕ*, 378.

у својим мемоарима бележи како је њен покровитељ у Краљевини СХС била елитна тајна војна организација „Бела рука“,⁶² а познато је да је Динић био присталица ове организације.⁶³

Мноштво Динићевих извештаја и процена, као и увид у његову биографију, показује да се радило о изузетно агилном и амбициозном човеку, наклоњеном акцији и одлучном деловању, интригама и конспирацији, бескомпромисном, чак и хазардерском карактеру. Он је умео да предлаже и саветује шта треба предузети, какву политику треба водити према Бугарској у одређеном тренутку. Био је присталица агресивних мера. Све ово може *посредно* указати на његову умешаност у догађаје за које је оптуживан, јер сведочи о његовој спремности да примени агресиван приступ. Међутим, ова претпоставка заснована на његовом „психолошком профилу“ и методама рада не представља *доказ*, а расположиви извори, укључујући и његове поверљиве извештаје, чак ни имплицитно не указују на његову директну умешаност.

* * *

На функцији војног изасланика у Тирани Динић је наставио да се бави Бугарском, пре свега активностима ВМРО-а који је у Албанији имао базе. Свој посао је добро обављао (као и његови претходници), судећи према наводима једног од вођа комита у Албанији, Георгија Попхристова (Георги Попхристов Стојчев), да су у Албанији „Срби имали јаку шпијунску мрежу“, те да је комитама било тешко да остану неопажени.⁶⁴

Динић је успео да се инфилтрира у бугарско дипломатско представништво, и то преко Македонца Лазара Поповског (Лазар Трџков Поповски), „старог познаника“ југословенских власти.⁶⁵ Поповски је, као искусни агитатор и члан ВМРО-а, постављен за секретара бугарског Посланства у Тирани, одмах по његовом оснивању (после успостављања бугарско-албанских дипломатских односа) почетком 1925. У Тирани је вршио и функцију бугарског војног изасланика. Према једном извештају, односи са Абанијом су успостављени само зато што су се у тој земљи налазиле комитске базе, па је улога Посланства била да помаже комитску организацију и прикрива њен рад. Поповски је био задужен за пребацивање и организовање комита, па је водио главну реч у дипломатском представништву.⁶⁶

62 Александър Цанков, *Моето време. Мемоари*, София 2002, 340.

63 Саша Мишић, *Албанија – пријатељ и противник. Југословенска политика према Албанији 1924–1927*, Београд 2009, 116, нап. 456.

64 *Революционната борба в Битолския окръг. Спомени на Георги Попхристов*. Доступно на: http://www.pgomacedonia.org/gph/gph_43.html (приступљено 10. 1. 2018).

65 И. Ристић, *Бугарска у политици...*, 598, нап. 2357.

66 Политички извештај чехословачког конзулата у Тирани, 15. 8. 1925, у: *Чехословашки*

Одмах по доласку у Тирану Динић је ступио у контакт са Поповским посредством тада бившег конзула у Цариграду Николе Јовановића. Поповски није крио своје симпатије према „федералистима“ (односно „большевицима“, како их Динић назива), а Динић је, преко ухваћених писама која су из Беча стизала Поповском, сазнао да је његова веза са федералистима реална. Пошто је пребацивање и организовање комитских чета у Албанији ишло преко Поповског одмах је, како је касније сведочио Динић у једном од својих извештаја, пронађен заједнички интерес: спречити аутономистичке чете у Албанији. Ово је за Динића значило велики успех с обзиром на његову функцију у Албанији, док је за Поповског спречавање акције у Албанији представљало слабљење и дезавуисање противничке струје у македонском покрету, са којом су федералисти имали крваву историју односа. Тако је захваљујући информацијама Поповског ухваћен атентатор на Спасоја Хаџи-Поповића⁶⁷ и растурина комитска чета Пеце Трајкова (Петър Трајков Гировски),⁶⁸ која је оперисала у битолској области, па је при преласку у Албанију, а на интервенцију Београда, ухапшена од стране албанских власти. Поповски је Динићу „корисно служио“ и у шпијунирању италијанског посланика у Тирани са којим је, као представник ВМРО-а, имао блиске контакте, али и у обавештајном надгледању албанског председника Ахмета Зогуа (Ahmet Zogu), са којим је Поповски такође имао блиске контакте. Поповски је Динића упознао и са двојицом других чланова новоформиране организације ВМРО (уједињена)⁶⁹ – са Христом Цветковом и Георгијем Занковом (Георги Христов Занков) чланом ЦК ове

извори за българската история, том 1, съст. Й. Коларж, И. Щовичек, В. Бистрички, В. Ат. Василев, Л. Манолова, София 1985, док. 207, стр. 372. О Поповском у Албанији видети и: https://bg.wikipedia.org/wiki/Лазар_Поповски (приступљено: 2. 4. 2019).

- 67 Спасоје Хаџи-Поповић је био национални радник из Битоља, уредник листа *Јужна звезда*. Убијен је јуна 1926. по наређењу комитског центра у Албанији, што је, уз још неколико акција ВМРО-а, изазвало дипломатске тензије између Краљевине СХС и Бугарске. Видети: И. Ристић, *Спољнополитички аспект „македонског питања“*, 270–271.
- 68 Војвода Петар Трајков је после убиства Протогеровога и подела у ВМРО служио као веза између југословенске обавештајне службе и ЦК „протогеровиста“. По тој линији, сарађивао је са Посланством у Софији и Тасом Динићем. АС, БИА, IV/41, л. 58, Извештај „Јаблана“, 11. 5. 1949; *Документи са суђења...*, 1029.
- 69 ВМРО (уједињена) створена је у Бечу октобра 1925, од стране различитих македонских организација и група (федералисти, комунистички Емигрантски комитет итд.), на платформи Мајског манифеста из 1924, као одговор на одбацивање манифеста од стране Тодора Александрова и Александра Протогеровога. Један од главних организатора био је Димитар Влахов, представник ВМРО на преговорима са Совјетима и један од аутора мајског споразума, који се разишао са аутономистима после одбацивања манифеста. Организација је била под утицајем большевика и БКП. *Алманах на българските национални движења*, 138–140.

организације.⁷⁰ Касније је Занков искључен из организације јер га је, према сведочанству Димитра Влахова, управо Поповски оптужио да је сарађивао са Динићем и да се са њим тајно састајао у Бечу.⁷¹

Централа ВМРО-а у Бугарској је знала за наклоност Поповског према федералистима, па је почетком 1927. један од шефова ВМРО-а Александар Протогеров лично захтевао да се, са шефом представништва Иваном Икономовом, опозове из Тиране.⁷² Поповски јула 1927. одлази у Швајцарску, затим у Париз, па у Беч. Када је откривена његова сарадња са југословенском обавештајном службом, искључен је и из ВМРО (уједињене).⁷³ Поповски није сарађивао са југословенском службом само из идеолошких разлога, о чему сведочи извештај војног изасланика у Тирани потпуковника Милоша Масаловића, иначе Динићевог наследника, у коме препоручује да његов колега, изасланик у Бечу (који се распитивао о Поповском када је овај стигао у Беч) може „одмах отпочети отворени рад са њим, плаћајући га, јер Поповски ради за новац“.⁷⁴ Поповски је и током 1930-их наставио да одржава контакте са Динићем.⁷⁵

***

Рад југословенске војнообавештајне службе, као и обавештајне службе уопште, немогуће је у потпуности реконструисати због недостатка изворне грађе обавештајне провенијенције. Сачувани су само фрагменти грађе настали радом ове важне службе, који пружају делимичан увид у динамику њених активности и проблеме са којима се сусретала (кадровске, организационе, финансијске и друге). Чини се, међутим, исправним закључак да је – због непрестане спољне угрожености како од нелојалних суседа тако и од различитих организација и агентура – обавештајна служба Краљевине СХС имала нарочито тежак и одговоран задатак да заштити територијални интегритет

-
- 70 АЈ, 14-28-74, л. 750, Хартије Танасија Динића – извештај о Лазару Поповском. Видети и: *Колaborационисти пред судом ОЗНЕ*, 388–393.
- 71 Димитар Влахов, *Мемоари*, Скопје 2003, 270–271; „Занков, Георги Христов“, *Алманах на бугарските национални движења*, 298–299.
- 72 Видети: Зоран Тодоровски, „Политиката на бугарското правителство на Андрей Ляпчев спрема ВМРО“, *Андрей Ляпчев – изкуство, култура, политика*, Софија 2006, 113, нап. 47.
- 73 Лазар Поповски: https://bg.wikipedia.org/wiki/Лазар_Поповски (приступљено 2. 4. 2019).
- 74 ВА, П17, К27, Ф1, 7/1, Обавештајно одељење – Војном изасланику у Тирани, Пов. Ђ. Об. Бр. 6506, 1. 10. 1929; на полеђини одговор војног изасланика у Тирани (пов. бр. 385), 11. 10. 1929.
- 75 Детаљније: И Ристић, *Бугарска у политици Краљевине СХС...*, 598–600; Срђан Мићић, „Протогеровисти ВМРО у југословенској служби 1930–1935. године“, *Војноисторијски гласник*, 2/2018, 70–109.

и међународни положај државе. Случај Танасија Динића показује сву сложеност обавештајног рада и политичких и безбедносних прилика у којима се налазила Краљевина СХС, док у његовом животу има нечег шекспировски трагичног. Иако је одликован за ратне заслуге, а после рата скоро две деценије провео бранећи интересе југословенске државе „на првој линији“ једног невидљивог фронта, то јест на кључним позицијама њихове угрожености – живот је окончао као „народни непријатељ“. Без обзира на његову потоњу историјску улогу, нарочито у току Другог светског рата, Динић је као југословенски војни обавештајац био високо професионалан, са израженом способношћу (или вештинама) за обавештајни рад и запаженим резултатима у раду, уз мане које су последица како његовог карактера тако и његових личних амбиција, а које су се повремено испољавале кроз преурађене и погрешне закључке, као и сукобе са сарадницима.

Ivan Ristić

*Activities of the Military Intelligence Service of the Kingdom of the Serbs,
Croats and Slovenes towards Bulgaria in 1920's
(with special reference to the activity of Tanasije Dinić)*

Summary

During the 1920s, Bulgaria, the old political and military rival of Serbia, was a serious threat to the security of the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes (S.C.S) (or Yugoslavia), mostly because Bulgarian authorities offered the official support to the separatist organization - the Internal Macedonian Revolutionary Organization (IMRO), having the goal to separate „Vardar Macedonia“ from the Kingdom of S.C.S. and to annex it to Bulgaria. The headquarters of this organization was in Bulgaria. For these reasons, the work of military intelligence service was extremely important. The Intelligence service was organized in the following manner: at the top of the system was the Intelligence Department of the supreme Headquarters of the Yugoslav Army; the service was presented by the special officers (intelligence officer), especially in border areas, but the part of the service were as well as other military officers. The task of the Military Intelligence Service was to collect information about Bulgaria and to prevent Bulgarian Intelligence Service operations against Yugoslavia (counterespionage).

One of the centers of the Yugoslav military intelligence service toward Bulgaria was in Caribrod, near the border with Bulgaria. The chief intelligence officer in Caribrod (1923-1925) was major later lieutenant-colonel, Tanasije Dinić. For intelligence operations, Dinić used the Bulgarian political emigrants, who escaped from Bulgaria after the Military Coup in June 1923. The Bulgarian officials accused Dinić for several conspiracies against Bulgaria - among other things, for organizing the assassination of Bulgarian Tsar Boris III in April 1925, and as well as participation in organization of the communist rebellion in Bulgaria (September 1923). Dinić, supported by his agents, had received crucial information on the political and military situation in Bulgaria.

As a military attaché in Albania (1926-1928) Dinić continued to deal with Bulgarian problems, especially with the IMRO, actively operating in Albania. Tanasije Dinić was very experienced intelligence officer, but also very mysterious and intriguing person

Иван Ристич

*Работа Службы военной разведки Королевства СХС
по отношению к Болгарии*

(с особой ссылкой на разведывательную деятельность Танасия Динича)

Резюме

В течение 1920-х годов Болгария, старый политический и военный противник Сербии, представляла угрозу для безопасности Королевства СХС (Югославия), главным образом из-за того, что болгарские власти поддерживали сепаратистскую организацию - Внутреннюю македонскую революционную организацию (ВМРО), целью которой было отделение «Вардарской Македонии» от Королевства СХС и ее аннексия в Болгарию. Штаб-квартира организации находилась в Болгарии. По этой причине работа военной разведки была чрезвычайно важной. Служба разведки была организована следующим образом: на вершине пирамиды находилось разведывательное подразделение Генерального штаба югославской армии; служба была представлена специальными офицерами (разведчиками), особенно в приграничных районах, но и другие военные были частью службы. Задача военной разведки заключалась в сборе информации о Болгарии и предотвращении действий болгарской разведки, направленных против Югославии (контрразведка).

Один из центров югославской военной разведки в сторону Болгарии находился в Цариброде. Главным офицером разведки в Цариброде (1923–1925) был майор, а затем подполковник Танасие Динич. Для своих разведывательных операций Динич использовал болгарских политических эмигрантов, которые избежали в Королевство СХС после так называемого Государственного переворота 9 июня 1923 года. Болгарские чиновники обвинили Динича в заговоре против Болгарии, в том числе в организации убийства болгарского императора Бориса в апреле 1925 года и его причастности к организации коммунистического мятежа (сентябрь 1923 года). Динич с помощью своих агентов получал важные информации о политической и военной ситуации в Болгарии.

Будучи военным атташе в Албании (1926–1928), Динич продолжал иметь дело с Болгарией, особенно с ВМРО, которая также активно действовала в Албании. Танасие Динич был очень опытным офицером разведки, но также очень загадочной и интригующей личностью.

*Николина Миљевић,
архивиста*

УДК: 94:323.1(497.1)(=163.42)“1937/1939“

Архив Југославије
Београд, Република Србија

nikolina.m@arhivyu.rs

примљено: 12. јун 2019.

прихваћено: 15. новембар 2019.

Политички преговори о федерализацији Југославије и стварању Бановине Хрватске

АПСТРАКТУМ: Током друге половине 30-их година XX века у Краљевини Југославији хрватско питање је представљало проблем који је окупирао хрватске и српске политичке кругове. Период од 1937–1939. године је веома важно раздобље Савске бановине. У чланку су описани преговори В. Мачека са М. Стојадиновићем, кнезом Павлом, Уједињеном опозицијом и на крају са Д. Цветковићем, који су завршени 26. августа 1939. стварањем Бановине Хрватске.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *преговори, Хрватска сељачка странка, Удружена опозиција, Сељачко-демократска коалиција, Савска бановина, конкордат, избори, Бановина Хрватска*

Конститутивни акт од 1. децембра 1918. по схватању хрватских политичара имао је уговорни карактер. Ослањајући се на историјско и државно право (стара средњовековна права) и право народа на самоопредјељење (новије право), хрватски политичари су заговарали конфедерално или федерално државно уређење. У таквом државном уређењу Хрватска, као насљедница Аустро-Угарске монархије, обухватала би територије: Далмацију, Хрватску, Славонију, Срем. Значи да би држава била подијељена у двије цјелине, а граница би била Сава–Дрина–Дунав. Српским политичарима била је непозната идеја историјског и државног права, а федерализам је значао опасност за државу. Био је присутан и страх од дијељења српског простора. Српски политичари нису били спремни да од државе, која је до 1918. била Србија, формирају једну покрајину. Вјеровали су да њена државност мора бити очувана у новој држави.

Период 1937–1939. године је веома важно раздобље Савске бановине. То је био период преговора. У јануару 1937. почели су преговори између предсједника владе Милана Стојадиновића и вође хрватског покрета Влатка